

Володимир Кузьменко

СОНЕТИ ВІЛЬЯМА ШЕКСПІРА В ПЕРЕКЛАДІ ДМИТРА ПАВЛИЧКА

Стаття присвячена аналізу україномовного перекладу сонетів В. Шекспіра, виконаного Д. Павличком. Розкривається історія українських перекладів Шекспірових сонетів, творча індивідуальність Павличка-перекладача увиразнюється зіставленням його інтерпретації з перекладами І. Костецького та Д. Паламарчука. Акцентується увага на перекладацьких принципах Д. Павличка, на проблемі власного поетичного світу автора «Сонетів подільської осені» й запозиченого, на прагненні урівноважити ці дві іпостасі в одній особі.

Ключові слова: адекватний переклад, оригінал, підрядник, сонет, перекладацькі принципи, інтерпретація, творча індивідуальність перекладача.

Творчість Д. Павличка, яскрава й багатогранна, ось уже понад шість десятиліть активно впливає на літературний процес в Україні, багато в чому визначаючи його рівень і характерні прикмети. Філософізм, метафоричність мислення, що часто реалізуються в афористичності висловлювань, «співучасть» читача в пошуку істини, яка виростає з боротьби суперечливих начал, роблять Павличкове слово популярним і серед зарубіжних читачів. «Митець досконало володіє всіма поетичними жанрами: від ліричного вірша, сонета — до поеми в усіх її жанрових різновидах. Авторіві підвладна вся шкала людських переживань та емоцій, усі градації радості, сміху, смутку, печалі, любові» [2, 47].

Невід'ємною складовою творчої діяльності Павличка є також його художні переклади польської, російської та англійської поезії. Йому належить перша в історії вітчизняної літератури антологія «Світовий сонет» (1983), яка охоплює всю генезу жанру — від XIII ст. до нашого часу, та новий повний корпус Шекспірових сонетів, що вийшов 1998 р. у супроводі вичерпних коментарів Марії Габлевич [5]. Перекладацький доробок Дмитра Павличка уже ставав об'єктом фахового аналізу в літературно-критичному нарисі М. Ільницького [1], в одному з розділів, написаному М. Стріхою до навчального посібника з історії української літератури XX — початку XXI століття [2, 497], та в поодиноких працях інших науковців. Дослідники з'ясували як здобутки, так і вади та вразливі місця багатьох його художніх версій. Утім, поле діяльності перекладача таке неосяжне, а його інтерпретаторські рішення в кожному випадку аж ніяк нестандартні й не схожі одне на інше, що при всій безумовній значущості згаданих вище публікацій можна переконливо стверджувати: наукове осмислення перекладів Д. Павличка з європейської поезії тільки розпочинається.

Досі ще в науці про художнє письменство належним чином не вивчена його інтерпретація

сонетів Шекспіра. Водночас як оригінальні сонети Д. Павличка, так і виконаний ним переклад шекспірівських творів цього жанру заслуговують на окрему розмову — і не лише тому, що «вони посідають у його творчості велике місце за своїм обсягом, а передусім через те, що форма сонета особливо відповідає характерові обдаровання митця...» [1, 102–103].

Отже, **актуальність** дослідження спричинена гострою потребою осмислити перекладацький досвід Павличка, інтерпретатора Шекспірових сонетів, а також відсутністю спеціальної наукової студії з цієї проблеми.

Мета статті — проаналізувати україномовний переклад сонетів В. Шекспіра, виконаний Д. Павличком, у контексті літературознавчої думки в Україні.

Перекладацька історія сонетів Шекспіра має місце чи не в кожній європейській літературі. Українською мовою сонети геніального англійського митця першим почав інтерпретувати Іван Франко. Він переклав одинадцять віршів і серед них, зокрема, 66-й сонет. Варто зауважити, що автор «Каменярів», який при титанічній завантаженості різними проектами вкрай рідко повертався як до оригінальних, так і до перекладних творів, залишив два варіанти перекладу 66-го сонета: «йому імпонувала сила соціального звучання твору, його гостро викривальний характер» [1, 145].

До інтерпретації шекспірівського сонетарію долучився також і Павло Грабовський, який переклав 29-й вірш, однак занадто далеко відхилився від суті оригіналу, оскільки надав своєму перекладові італійської сонетної форми.

Щоправда, і сам Шекспір «іноді йшов за смисловою структурою італійського сонета, проте здебільшого використовував власну структуру, котру можна назвати «драматургічною». Третій катрен є у нього кульмінацією, а заключний двовірш — розв'язкою, почасти несподіваною і, здавалося б, такою, що ніяк не впливає з попереднього змісту

(яскраві приклади — сонети 30, 34, 66 та інші)» [6, 340].

Отже, шекспірівські поетичні твори з погляду української практики сонетописання, яка засвоїла і розвинула італійську традицію, є сонетами не за формою, а лише за драматургією, притаманною цьому жанрові. Три катрени, не пов'язані спільними римами, але з конфліктуючими мотивами, і два рядки як афористичне завершення теми — ця строфа придумана англійськими поетами до Шекспіра, але названа «шекспірівським сонетом», бо він написав цією формою знамениті твори. До його світової слави драматурга вони додали ще й славу проникливого лірика і непересічного філософа, який свої глибоко інтимні переживання передавав образами, що в сукупності творять безмежний всесвіт людської душі.

У Росії сонети Шекспіра починають перекладати в другій половині XIX століття. Інтерпретацією віршів уславленого англійського митця захоплюється чимало літераторів, але не першої величини. Теоретичні принципи, на основі яких перекладали Шекспіра російською мовою (Анна Радлова), а вже з російської як мови-посередниці були зроблені й окремі інтерпретації українською, склались повністю ще в 20-х роках XX ст. Саме тоді стало зрозуміло, що попередні переклади творів Шекспіра, «*навіть найкращі, були виконані по-дилетантськи, кустарно, без наукового врахування специфічних якостей художньої форми першотвору*» [4, 181], — зауважував згодом К. Чуковський у своїй книзі «Високе мистецтво».

1966 р. у видавництві «Дніпро» побачив світ перший повний український переклад сонетів В. Шекспіра, виконаний Дмитром Паламарчуком безпосередньо з мови оригіналу. Видання було цілком заслужено досить високо оцінене критикою. Якщо кращий російський перекладач С. Маршак, за словами Д. Павличка, «причесав» Шекспіра, «злагіднив, а подекуди довільно перекутив текст оригіналу» в 1948 р., то Д. Паламарчук «*зберіг бурхливий силует душі поета, його не завжди відшліфовану, але пристрасну мову*» [5, 11].

Досить високий рівень перекладацької майстерності Д. Паламарчука можна проілюструвати численними прикладами. Звісно ж, не обійшлося в книзі і без прикрих відхилень від оригіналу, та загалом шекспірівський сонетарій Д. Паламарчука — важливий етап засвоєння українською мовою лірики видатного англійського митця.

Свій внесок в українську сонетну шекспіріану зробили в різний час Ігор Костецький та Остап Тарнавський; їхні переклади вийшли в Німеччині та США. Проте сонети Шекспіра — це такий цикл поетичних творів, що потребує багаторазової інтерпретації будь-якою мовою, і який прагне вдосконалювати свої можливості: так на кожному

етапі свого розвитку поглиблюється знайомство різних народів із перлинами світового письменства.

Визначивши неординарність перекладів І. Костецьким Шекспірових сонетів, Г. Кочур звернув увагу на те, що «стилізована барокова мова XVII–XVIII століть», якою він перекладав Шекспіра, досягається «ціною певної штучності й силуваності», а тому «переклад майже не сприймається як художній твір, але дуже цікавий як експеримент».

Справді, спроби І. Костецького сміливі до зухвальства — це видно бодай з інтерпретації 130-го сонета:

*Од слонця ніц в очах моєї пані,
Кораль рубанець рожевіш од губ,
Кгдиж сьнієг єст бялим — в неї перса тьмяні,
Кгдиж влос єст дротем — з дроту в неї чуб; —*

відтвореного напівмакаронічною (зі щедрими вкрапленнями полонізмів) «судейською мовою» доби козаччини. Для порівняння: в Д. Паламарчука сонет цей, перекладений нормативною літературною мовою, починається так:

*Її очей до сонця не рівняли,
Корал ніжніший за її вуста,
Не білосніжні пліч її овали,
Мов з дроту чорного коса густа.*

[Цит. за: 2, 497].

Сам оригінал тут начебто не дає підстав для таких потужних лексичних зсувів, бо на місці колоритних, забарвлених під польщизну барокових спудів «Киево-Могилянки» зворотів «*Кгдиж сьнієг єст бялим*», «*Кгдиж влос єст дротем*», — у самого Шекспіра читаємо: “If snow be white”, “If hairs be wires”, де лише інфінітив дієслова “to be” (замість “it is”, “they are”) вказує на давнину й «поетичність» тексту. Але така вже настанова І. Костецького: не пригадувати архаїзми оригіналу (що залюбки зробили інші перекладачі, бо ні в перекладі Паламарчука, ні в перекладі Павличка натяку на те “to be” немає), а поглибити їх, перевести в площину «головного елементу».

Для пересічного читача Шекспірові сонети асоціюватимуться насамперед із Паламарчуковими (меншою мірою — з Павличковими) перекладами. Але, маючи ці два повні корпуси, різні за стилем, різні за темпераментом, але зорієнтовані на перекладацьку традицію Старицького — Зерова — Рильського — Кочура, можна й згадати, що для самих англійців мова Шекспіра нині вже виразно віддалена в часі й потребує постійного коментування. Тому відтворення принад цієї віддаленості, легкої незрозумілості в перекладі — завдання може й непосильне, але дуже й дуже спокливе.

1983 р. з'явилося видання перекладів Д. Павличка «Світовий сонет». Цю збірку варто розглядати як індивідуальну антологію, бо вона відбивала насамперед поетичні смаки

й уподобання перекладача і не була «систематизованою й повною хрестоматією світового сонетописання», як зауважив інтерпретатор у передмові «Гармонія любові» до згаданої книги. За словами самого Д. Павличка, до перекладацької діяльності його долучив М. Рильський. Багато дослідників зауважують майстерність автора «Сонетів подільської осені» в оригінальній творчості, але беззаперечним фактом лишається те, що величезна кількість сонетів зарубіжних авторів стала справжньою літературною подією в культурному житті України саме завдяки перекладам Д. Павличка.

У шеститомному повному зібранні творів Шекспіра, яке вийшло у видавництві «Дніпро» 1984–1986 рр., була надрукована й добірка сонетів у перекладах Д. Павличка, хоча основний корпус сонетарію англійського автора подавався в інтерпретації Д. Паламарчука.

Активно працював Павличко у 90-ті і на початку 2000-х років. 1998 р. була оприлюднена книга «Сонети В. Шекспіра», що отримала своє продовження у збірці «Сонети: Світовий сонет» (2004), де представлені поезії В. Шекспіра, Ш. Бодлера, Гвездослава, Янки Купали, істотно розширено авторську частину книжки перекладів Павличка порівняно з попередніми виданнями.

Духовна спорідненість перекладача з автором оригіналу зовсім не означає, що інтерпретатор мусить звужувати поле діяльності, звертатись до письменників однієї епохи, одного стилю. Досвід Павличка показує, як повноцінно може відтворити той самий перекладач різні, несхожі тексти. Однак виокремлення якихось головних проблем і тематичних ліній необхідне. Духовна спорідненість перекладача з автором першотвору передбачає «спорідненість і перегукування душ!» (П. Тичина). Не набір історичних відомостей на положенні «підсобного апарату», а цілісне відчуття сучасності, глибоко особистісна й одночасно соціально точна рецепція часу — ось одна з головних рис перекладацької діяльності Дмитра Павличка.

Перекладач, відшукуючи у творчості письменника вузлові питання, адекватно передасть ідейно-художню своєрідність твору.

Ось, скажімо, строфа 107-го сонета:

Моя любове, час твоїй не мине,

Мій дух в рядку убогому воскресне.

Вмирання тільки для німих страшне,

Смерть знищує лиш плем'я безсловесне [5, 123].

«Перекладаючи ці рядки, я думав не про Шекспіра і не про його «любов», а про народи (в тому числі і про українську націю), яким загрожувала та й нині загрожують смертю через втрату національної мови. Тут само собою зринає Шевченкове: «Я на сторожі коло їх поставлю слово», бо врятувати «німих рабів» можна лише одним способом — повернути їм дар мови» [5, 10].

Д. Павличко почав перекладати сонети Шекспіра із 66-го сонета у 1978 році, коли його звільнили з посади головного редактора журналу «Всесвіт»: «Я був пригноблений, світ видавався мені могилою, а письменницьке оточення — збрищем фарисеїв. Життя втратило сенс. Тут сам собою пригадався 66-й сонет, оригінал якого я ще раніше порівнював з перекладами І. Франка, Д. Паламарчука, С. Маршака. Головна думка того вірша: все навкруг фальшиве, влада наступила чоботом на уста поетам, нема просвітку, хочеться вмерти» [5, 12]:

Я кличу смерть — дивитися набридло

На жебри і приниження чеснот,

На безтурботне і вельможне бидло,

На правоту, що їй затисли рот... [5, 80].

Перечисливши, за Шекспіром, прикмети дійсності, в якій українському поетові доводилось жити («честь фальшиву», «мистецтво під п'ятою влади», «талант під наглядом шпики» тощо), Д. Павличко, за його ж словами, «відчув полегкість» і духовну спорідненість з видатним попередником у літературі. Лаконічна мова сонетів Шекспіра, яка перегукується з філософськими афоризмами з його драм, належала перекладачу.

Д. Павличко проникливо відчув наліт архаїчності в перекладі І. Костецького, «теоретичності» — Д. Паламарчука, і знайшов свій підхід до першотвору. В його інтерпретації зовсім інша лексика — конкретна, емоційно забарвлена, «перенесена із високих сфер книжності до побутової бесіди чи радше прокльону» [1, 148], а звідси енергетика людини далекого XVII століття, яка виявилась напрочуд співзвучною стражданням людини другої половини століття XX.

Переклад сонетів Шекспіра, виконаний Павличком, ідентифікує у ньому «постійне змагання перекладача і поета, прагнення до перевтілення і спрагу творчості, намагання урівноважити ці дві іпостасі в одній особі» [1, 152].

Сонети Шекспіра для перекладача — як Біблія; їх треба читати «почастинно і багато разів, бо вони безмежні у своєму змісті. Тут головною постаттю є людина у трьох її найголовніших вимірах.

Краса, і правда, й доброта — вся суть

Мого мистецтва і людини в світі» [5, 13].

Справді, «краса, і правда, й доброта» — це ті людські чесноти, завдяки яким людина постає в спорідненості з генієм Шекспіра не як жертва, а як незнищенна душа світу, поступу і самого часу.

Висновки. Перекладацька практика Д. Павличка, зокрема й сонети В. Шекспіра в його інтерпретації, є невід'ємною складовою вітчизняного літературного розвитку другої половини XX — початку XXI ст.; вона сприяє подальшому поступу національного письменства у світовому контексті. Переклади Д. Павличка збагачують наше уявлення про розвиток сонету в світовій

літературі, розкривають нові сторінки побутування, розвитку і збагачення цієї форми. Переплетіння власного і запозиченого досвіду збагачує перекладацьку палітру інтерпретатора і так само, як і духовна спорідненість перекладача з автором оригіналу, служить запорукою адекватного перекладу, запорукою успіху у читачів.

Погляди Д. Павличка на переклад як загальнолітературну проблему мають принципове значення у виробленні концепції національної української літератури, спрямованої на розвиток власних традицій та збагачення їх світовими літературними здобутками, у тому числі й сонетарієм геніального англійського митця.

ДЖЕРЕЛА

1. Ільницький М.М. Дмитро Павличко: Нарис творчості / М.М. Ільницький. — К. : Дніпро, 1985. — 189 с. (Літ. портрет).
2. Історія української літератури: ХХ—поч. ХХІ ст. : навч. посіб. : у 3 т. / [В.І. Кузьменко, О.О. Гарачковська, М.В. Кузьменко та ін.] ; за ред. В.І. Кузьменка. — К. : Академвидав, 2014. — Т. 2. — 2014. — 536 с.
3. Павличко Д. Сонети; Світовий сонет: Шекспір, Бодлер, Гведослав, Янка Купала / Дмитро Павличко. — К. : Генеза, 2004. — 535 с.
4. Чуковский К.И. Высокое искусство / К.И. Чуковский. — М. : Советский писатель, 1988. — 352 с.
5. Шекспір В. Сонети / Вільям Шекспір; переклав з англ. Д. Павличко. Передм. Д. Павличка, вступ до коментарів, коментарі Марії Габлевич. — Львів : Літопис, 1998. — 368 с.
6. Шекспир. Энциклопедия / сост., вступ. статья, именной указатель В.Д. Николаева. — М. : Алгоритм, Эксмо; Харьков : Око, 2007. — 448 с.

Кузьменко Владимир Иванович

СОНЕТЫ ВИЛЬЯМА ШЕКСПИРА В ПЕРЕВОДЕ ДМИТРИЯ ПАВЛЫЧКО

Статья посвящена анализу украинского перевода сонетов В. Шекспира, выполненного Д. Павлычко. Раскрывается история украинских переводов шекспировских сонетов, творческая индивидуальность Павлычко-переводчика ярче проступает вследствие сопоставления его интерпретации с переводами И. Костецкого и Д. Паламарчука. Акцентируется внимание на переводческих принципах Д. Павлычко, на проблеме собственного поэтического мира автора «Сонетов подольской осени» и заимствованного, на стремлении уравновесить эти две ипостаси в одной личности.

Ключевые слова: адекватный перевод, оригинал, подстрочник, сонет, переводческие принципы, интерпретация, творческая индивидуальность переводчика.

Volodymyr Ivanovych Kuzmenko

WILLIAM SHAKESPEARE'S SONNETS IN DMYTRO PAVLYCHKO'S TRANSLATION

The article is devoted to the analysis of Ukrainian translation of William Shakespeare's sonnets made by D. Pavlychko. The history of Ukrainian translations of Shakespeare's sonnets is revealed; creative individuality of D. Pavlychko as a translator emerges brighter as a consequence of comparing his interpretation with I. Kostetskyi and D. Palamarchuk's translations. The attention is focused on the principles of D. Pavlychko's translations, on the issue of the author's own poetic world in the "Sonnets of Podillia Autumn" and borrowed one, as well as on the aspiration to balance these two hypostases in one person.

Key words: adequate translation, original, literally translation, sonnet, translation principals, translator's individual style.